

Charles KING este profesor de relații internaționale și științele guvernării la Universitatea Georgetown, unde anterior a ocupat funcția de deputat la Edmund A. Walsh School of Foreign Service, principala instituție de învățământ pentru afacerile globale din SUA.

Cercetările lui s-au axat pe naționalism, politică etnică, tranziție de la autoritarism, istorie urbană și relația dintre istorie și științele sociale. Susține în toată lumea conferințe care au ca subiect, în cea mai mare parte, relațiile internaționale, violența socială și politicile etnice, colaborând, printre altele, cu CNN, BBC, National Public Radio și History Channel. Este autorul sau editorul a sapte cărți, inclusiv *The Black Sea: A History* (2005; în românește *Marea Neagră. O istorie*, Editura Polirom, 2015); *The Ghost of Freedom: A History of the Caucasus* (2008), care a fost numită „Cartea de istorie a anului” de ziarul on-line *Moscow Times*; *Midnight at the Pera Palace: The Birth of Modern Istanbul* (2014; în românește *Miezul noptii la Pera Palace. Nașterea Istanbului modern*, Editura Trei, 2017); *Odessa: Genius and Death in a City of Dreams* (2011), premiată cu National Jewish Book Award. Lucrările sale au fost traduse în peste zece limbi.

Traducătorul, Radu SĂNDULESCU, este redactor de carte și colaborator la diverse publicații cu profil literar din București și din provincie.

Traduceri (din engleză): Arthur Koestler, *Întuneric la amiază*, Editura Albatros, 1991 (împreună cu Sanda Aronescu), Eric Hobsbawm, *Era Revoluției 1978–1948*, Editura Cartier, 2000, Martyn Rady, *Tarii, Rusia, Polonia și Ucraina*, Editura All, 2002, Arthur C. Clarke, *2061: A treia odisee*, Editura Nemira, 2013, și.a.; (din franceză) Fabre d'Olivet, *Geneza după Moise*, Editura Antet, 1996, Eric Hobsbawm, *Despre istorie*, Editura Cartier, 2017.

Charles King

ODESSA

GENIU ȘI MOARTE ÎNTR-UN ORAȘ AL VISURILOR

Traducere din engleză de Radu SĂNDULESCU

CARTIER
istoric

Cuprins

<i>Nota autorului</i>	10
<i>Introducere</i>	11

Partea I

ORAȘUL VISURILOR

1 Sinistrul țărm	17
2 Potiomkin și mercenarii	29
3 Baliză	43
4 Guvernatorul și poetul	58
5 „La Odessa nu există nimic național”	79

Partea a II-a

SĂLAŞELE CRUZIMII

6 Comploturi și umbre	104
7 Sânge și răzbunare	123
8 O lume nouă	146
9 Câmpurile Transnistriei	166
10 „Aș vrea să vă aduc la cunoștință următoarele”	189

Partea a III-a

NOSTALGIE ȘI AMINTIRE

11 Oraș-erou	208
12 Amurg	224
<i>Cronologie</i>	235
<i>Mulțumiri</i>	237
<i>Note</i>	241
<i>Bibliografie</i>	255
<i>Indice de nume</i>	271

Sinistrul țărm

Vizitatorii nu sosesc la Odessa, ci mai degrabă se împiedică de ea. Privit de pe uscat, orașul apare pe neașteptate pe stepa pontică, o străveche pășune acoperită acum de ferme ucrainene și de resturile agriculturii industriale sovietice. Ușoara unduire a peisajului, coborând spre zone orizontale și râpe care se întind către mare, ascunde orașul până ce ești cu adevărat în interiorul lui. „Iată stepa, iar la câteva sute de metri mai încolo este orașul și și-ai putea închipui că el nu are absolut nicio influență asupra ținutului înconjurător”, nota un călător german cu mai bine de un secol în urmă.¹

De pe mare, Odessa se înalță pe culmea unui șir de stânci joase, centrul orașului oferindu-se vederii doar în momentul în care vasul trece de proeminentele promontorii care ascund golful. Blocuri de apartamente punctează suburbiile exterioare, dar zonele mai vechi ale orașului par ciudat de absente până când nava își îndreaptă prora către micul far de la capătul digului. „Europa se afla din nou în fața ochilor noștri”, își amintea un vizitator francez din anii 1840 atunci când văzu siluetele clădirilor publice conturându-se la orizont.² Același sentiment va reverbera atât în rândul localnicilor, cât și al străinilor. Acoperișurile joase și copacii bătuți de vânt anunțau un oraș de vis care se ieva din nimic, un surprinzător punct luminos pe orizontul gol format de stepă, mare și cer.

Cel mai bine te poți apropia de Odessa de pe apă, în felul în care vor fi făcut cei mai vechi vizitatori în lumea Mării Negre consemnați – vechii greci. Aici, coastă se strecoară în fața ochilor, apărând precum un șir de stânci de calcar de joasă înălțime, având culoare fumurie, care se pot transforma într-un portocaliu tern sau chiar roz în plină lumină. Probabil că va fi fost o extraordinară imagine pentru marinarii din Marea Egee, care făcuseră cabotaj zile în sir privind monotonia câmpiei vălurite și a mării tulburate, una deosebindu-se cu greu de cealaltă. Continuă să fie o priveliște uluitoare. Largul golf se deschide azuriu din marea albastru-neagră, flancat de promontorii stâncoase care se înalță la peste treizeci de metri deasupra plajei.

În unele părți ale țărmului Mării Negre, pământul se termină cu munți impunători, împăduriți și alpini, care se rostogolesc direct în mare. În altele, el se prăbușește deodată sub formă de stânci de calcar, valurile negre spărgându-se zgomotos de pereții cenușiu-verzui. Și totuși în jurul Odessei, în colțul de nord-vest al mării, apa mai mult completează pământul decât se întâlnește cu el. Terenul plat se strecoară bland în apele puțin adânci și sălcii. Fundul mării, sufocat în anumite locuri de alge și iarba-de-mare, alcătuiește o continuare a stepei, odinioară o vastă stepă de iarba-suliță și păiuș, împărțite acum în fâșii de ogoare arate și cultivate, solul fiind vîrstat cu petice negre și maronii.

Cu toate acestea, dacă cineva din Antichitate a socotit drept remarcabilă așezarea pe vârful stâncilor a ceea ce e Odessa modernă, nu a reușit să pomenească despre acest lucru. Golful larg deschis a fost cu siguranță cunoscut celor din Antichitate, dar niciuna dintre consemnările existente nu oferă o relatare precisă a așezării de lungă durată de acolo. Alte orașe moderne de pe țărmul Mării Negre sau din apropierea acesteia – murdarul port Constanța din România, baza navală etajată rusească de la Sevastopol și bijuteria lumii Mării Negre, Istanbul, – posedă toate vechi arbori genealogici. Sub cimentul și asfaltul modern se află ruinele grecești, romane și bizantine. Dar Odessa nu posedă nimic de acest gen. Locul nu are altceva de oferit în afară de un golf în bătaia vânturilor aspre din nord-est. Atunci când privești orașul de pe un vas de croazieră sau un feribot, vezi o creație recentă, un loc care vreme de două sute de ani s-a bucurat și în același timp a regretat faptul că nu posedă istorie.³

Exploratorii au găsit destinații mai atrăgătoare în alte părți ale Mării Negre. Sosind în corăbiile lor cu vâsle care navigau în ape puțin adânci, poate la începutul primului mileniu î. Hr., marinari din Mediterana au colonizat treptat o mare parte a țărmului Mării Negre, începând cu sudul și, în cele din urmă, extinzându-se către nord. Atracția era considerabilă. Țărmurile sudice și răsăritene produceau metale prețioase. Legenda lui Iason și a expediției argonaților în căutarea misterioasei lăni de aur poate amintesc despre o vreme în care neguțătorii greci cutreierau ceea ce reprezintă în ziua de azi țărmurile Turciei și ale Georgiai, în căutarea aurului pe care băştinașii îl cerneau din albia râurilor repezi ale Alpilor Pontici și ale Caucazului. Nordul furniza contact cu interiorul plat, care la rândul lui oferea acces la grânele care erau cultivate de către popoarele non-eline care trăiau deja acolo atunci când marinarii mediteraneeni s-au aventurat pentru întâia dată dincolo de marea lor mai caldă, mai sărată.

Herodot, istoricul grec din secolul al V-lea î. Hr., fie a vizitat el însuși Marea Neagră, fie, mai probabil, a auzit unele dintre basmele despre regiune care curgeau înspre sud până la orașul lui natal, Halicarnas, pe țărmul apusean al Turciei din ziua de azi. Deja în epoca lui Marea Neagră constituia un loc de culturi și alianțe. Regiunea aflată în nordul mării era tărâmul sciților, un termen pe care scriitorii greci îl foloseau drept nume generic pentru diferitele triburi non-eline de păstori, agricultori și nomazi, unite într-o anume măsură prin similitudini de obiceiuri și credințe. În *Istoriile sale*, Herodot descrie popoarele care trăiesc la gurile Niprului, ale Bugului și ale Dunării, lângă viitoarea Odessa. Callipizii și alizonii, spune el, erau un „trib greco-sciț”, urmașii căsătoriilor dintre coloniștii greci și locuitorii din interior, care semănau cu sciții la port și maniere, dar cultivau ceapă, praz, linte și mei, o parte pentru consum propriu și altă parte pentru export.

Pentru Herodot, râul Nipru – pe care el îl cunoștea sub numele de Borysthenes – reprezenta un fel de hotar. La răsărit locuiau bande rebele de sciții care nu aveau prea multă considerație pentru străini. Erau androfagii – în traducere literală „mâncătorii-de-oameni” – despre care se spunea că trăiau la marginea unui vast deșert. Alte popoare mărșăluiau de-a lungul prieriilor lipsite de copaci sau erau

implicate în războiuri aproape neîncetate și practicau sclavia. La apus, scitii și grecii se amestecau în mod liber, îmbogățindu-se din negoțul cu Mării Negre. Zonele de câmpie erau udate de Borysthenes, iar afluenții săi reprezentau un adevărat paradis, un sistem hidrografic care era „cel mai valoros și mai productiv nu numai... în această parte a lumii, ci oriunde în altă parte, cu singura excepție a Nilului.”⁴ Pășuni luxuriante se întindeau de-a lungul țărmurilor. În apă se agitau bancuri mari de pești. Locurile plate din zona de acțiune a măreei produceau sare, care era întrebunțată spre a conserva peștele pentru transportul în sud, o delicatesă lăudată de către gurmanzii greci și romani – „chiar dacă provoca o flatulență severă”, avertiza Pliniu cel Bătrân în secolul I d. Hr.⁵

Rămășițele fizice ale acestei civilizații – în parte băstinașă, în parte greacă și romană – pot fi încă găsite de-a lungul coastei nord-vestice pe peninsula Crimeea sau la Histria, în România. Case de piatră se înșiruiau pe marginea străzilor înguste, unele chiar pavate și echipate cu complexe sisteme de drenaj. Diguri de piatră intrau în mare, primind corăbiile din Mării Negre și mici bărci cu pânze care soseau din alte orașe, emporii comerciale și avanposturi îndepărțate. Aceste orașe au fost distruse, reînviate și remodelate de-a lungul veacurilor care au urmat primelor incursiuni grecești, deși săpăturile arheologice încă oferă vizitatorilor moderni o imagine despre ceea ce însemna a locui acolo în Antichitate – un loc pe care grecii mediteraneeni îl considerau a fi adevărata margine a lumii.

Orașe precum Olbia, Chersones și Histria au durat, probabil, vreme de o jumătate de mileniu. Ele se dezvoltau și se extindeau în anumite perioade și cădeau pradă raidurilor în altele. Relațiile dintre coloniști și populația locală nu dădeau naștere doar unor relații de comerț cordiale, ci produceau și încreșări săngeroase. În timp ce mulți greci aveau tendință să socotească popoarele din regiune ca fiind neciopite, neînvățate și inclinate spre violență, unii observatori au descoperit că înșiși coloniștii constituau sursa problemelor sociale. „Modul nostru de viață a extins schimbarea lui în râu către aproape toate popoarele”, comentă scriitorul roman Strabon, „introducând în rândul lor luxul și plăcerile senzuale și, spre a satisface aceste vicii, artificii Josnice care conduc la nenumărate acte de lăcomie.”⁶

Strabon însuși reprezenta un produs al lumii Mării Negre, născut în interiorul continentului, nu departe de coasta sudică a anticei colonii grecești Amaseia, azi orașul Amasja din Turcia. Crescut într-un mediu vorbitor de limbă greacă, în văile înverzite ce coboară către strălucitoarele plaje de piatră, el era, probabil, predispus să vadă partea lui de lume cu mai multă simpatie și mai nuanțat decât mulți străini. Poetul Ovidiu, de exemplu, a fost exilat pe țărmul vestic în anul 8 d. Hr. drept pedeapsă pentru ofensa adusă împăratului Augustus. Obișnuit cu confortul regiunii sale natale Abruzzi sau cu cel al vilei lui de pe colina Capitoliului de la Roma, lui i s-a părut deosebit de respingător locul unde a fost trimis forțat în *relegatio*. Numele Mării Negre în limbile greacă și latină – Pontus Euxinus – însemna „marea care îi primește bine pe străini”. Dar opinia lui Ovidiu era în mod clar diferită. „Se spune că e ospitalieră. Mint.”, scria el concis într-o epistolă de pe țărmul pontic.⁷

Barbarii umbrai nestingheriți prin orașe, lungile lor bărbi făcând turțuri în timpul iernilor aspre. Jefuitorii din interior se năpustea cu furie asupra comunităților de marinari, coloniști și exilați politici vorbitori de elină, care locuiau în aşezări. În confruntările continue dintre hinterland și țărmul mării, cel dintâi ajunse să domine perioada romană târzie. O regiune pe care autorii greci o comparaau cu Egiptul – pe care ei îl considerau a fi societatea cea mai civilizată din afara lumii grecești – se afla din nou dincolo de înțelegerea celei mai mari părți a străinilor.

Cu un mileniu mai târziu, în secolele al XIII-lea și al XIV-lea, cetățile-stat italiene reînviau vechile legături dintre Mării Negre și Marea Neagră. Marile centre de putere militare și comerciale de la sfârșitul Evului Mediu și din Renaștere, orașe precum Genova, Pisa și Veneția, își extindeau sfera de influență dincolo de apele lor și întemeiau imperii globale de profit care se infiltrau în Marea Neagră și dincolo de ea. Marea oferea o legătură pe apă esențială către centrul Asiei Centrale și, mai departe, spre pasajul pe uscat către China.

Orașele mari și mici, majoritatea construite pe fundațiile grecești mai vechi, au înflorit ca puncte nodale într-o vastă rețea comercială. Întocmai după cum corăbiile comerciale grecești se întorseră încărcate cu cereale și pește sărat, companiile italiene brăzdau marea în

corăbiile lor cu carena largă purtând mătăsuri, blănuri și sclavi din rândul tătarilor, al circazienilor, al georgienilor și altor seminții – o sursă substanțială de profit pentru puterile europene, care căutau de asemenea vâslași pe galerele de război și comerciale. Ei umbreau puterea politică dominantă a timpului – Imperiul Bizantin, având centrul la Constantinopol – și îi sprijineau finanțar pe bizantinii vorbitori de limbă greacă în calitate de negustori și de creditori, amănumit pe care nu l-au scăpat din vedere scriitorii contemporani care deplângneau „aroganța” lor în calitate de „stăpâni al Mării Negre.”⁸

La acest nivel, regiunea mai amplă a Mării Negre constituia o parte a lumii atât de familiară marinilor genovezi, preceptorilor venețieni și finanțștilor florentini, încât aventurieri precum Marco Polo erau capabili să scrie despre acest fapt cu studiată nonșalanță. „Nu v-am vorbit despre Marea Neagră sau despre provinciile care sunt situate în jurul ei”, scria el la sfârșitul secolului al XIII-lea, „căci există atât de mulți care explorează aceste ape și naveghează pe ele zilnic... încât toată lumea știe ce se poate găsi acolo. Din acest motiv nu vorbesc despre acest subiect.”⁹

Polo scria în primul rând despre țărmurile sudice și răsăritene, care ofereau acces către bogățiile Asiei Centrale, ale subcontinentului indian și ale Chinei. Dacă colțul de nord-vest al mării fusese unul dintre grânarele Antichității, furnizând orz și mei Atenei și altor orașe-stat grecești la apogeul puterii lor, părțile apusene ale mării erau cele care beneficiau de pe urma creșterii comerțului global în timpul Renașterii. Generații de oameni de afaceri și-au făcut și și-au pierdut averile în avanposturile italiene de la Caffa, în Crimeea, și de la Tana, pe fluviul Don. Un detaliat ghid de afaceri florentin din secolul al XIV-lea, *La pratica della mercatura* – o combinație de chestiuni practice tip *Rough Guide* și o promovare de tip Cameră de Comerț – înșiruia ceară, fier, cositor, cupru, piper, mirodenii, bumbac, brânză, ulei, mere, mătase, softran, aur, perle, caviar și piei tăbăcite de animale drept câteva dintre numeroasele mărfuri transportate prin intermediul porturilor Mării Negre.¹⁰

Cu toate acestea, comerțul se baza pe același tip de relații între țărmul mării și hinterland – cu beneficii reciproce și totuși atât de des tensionate – care permiteau coloniilor grecești să inflorească

în Antichitate. Pentru navigatorii și negustorii italieni, partenerul din interiorul continentului nu mai erau sciții, care dispăruseră cu secole în urmă într-o ceată de migrații, căsătorii mixte și invazii. Era vorba acum de una dintre multele seminții nomade și sedentare care exercitaseră controlul asupra stepei în mileniul care îl separă pe Herodot de Marco Polo: tătarii.

Tătarii erau urmașii Hoardei de Aur, ultima rămășiță a marii mișcări de popoare din Asia Centrală care îl însoțise pe Genghis-Han la începutul secolului al XIII-lea. După destrămarea imperiului lui Genghis-Han, Hoarda de Aur a emis pretenții la o mare parte din stepa euroasiatică și a guvernat un masiv peisaj imperial traversat de păstorii turcici, negustorii italieni, emisarii șefilor de stat europeni și intrepizii misionari creștini. Vizitatorii europeni condamnau în mod invariabil barbaria nomazilor mongolo-tătari, ale căror obiceiuri și tradiții păreau a reprezenta antiteza educației și civilizației. Dar propriile experiențe consemnate ale europenilor se topeau în fața prejudecăților lor.

În anii 1240, rotofeiul călugăr Giovanni da Pian del Carpine a fost trimis de către papa Inocențiu al IV-lea spre a stabili relații cu hanul mongolo-tătar. Călugărul Giovanni era convins de manierele barbare ale nomazilor. „Măcelărirea altor popoare nu înseamnă nimic pentru ei”, scria el. Dar propriul său raport de martor ocular dă la iveală o cultură cosmopolită de erudiție și schimburi, cu toate că era una mereu în mișcare, având în vedere că mongolo-tătarii își urmau turmele de oi, vite și cai prin stepă și către țărmurile Mării Negre și ale Mării Caspice. Pe când călugărul Giovanni se pregătea pentru îndelung așteptata audiență la împăratul mongol, el fu stânjenit când află că secretarii împăratului erau capabili să scrie în arabă, rusă și tătară – în vreme ce el însuși nu cunoștea altă limbă scrisă decât latina. După numeroase corecturi, grupul reuși să aștearnă gândurile poliglote ale împăratului într-un text în latină aşa încât Giovanni să-l poată duce înapoi papei.¹¹

Cu timpul, Hoarda de Aur, asemenea predecesorului său mongol mai amplu, căzu pradă disensiunilor interne și rivalităților dinastice. În cele din urmă, ea s-a fărâmătat, alcătuind un nou mozaic de mici hanate răspândite în toată Eurasia. Acestea, la rândul lor,

se luptau pentru controlul rutelor comerciale și al resurselor cu unele puteri creștine din regiune care își făceau apariția: Marele Cneazat al Moscoviei, care prospera la nord de zona de stepă și care reuși să disloce dominația mongolo-tătară de la sfârșitul secolului al XIV-lea, și Lituania, care începuse de asemenea să se extindă în detrimentul Hoardei de Aur, ridicând pretenții în anii 1360 până și la zonele de uscat joase ale Niprului. Nomazii răsăriteni care pe vremuri amenințaseră Europa – declanșând misiuni diplomatice la distanțe mari precum cea a călugărului Giovanni – nu mai reprezentau canalul de comerț pe care îl constituise la sfârșitul Evului Mediu. Negoțul cu China încetinea, iar centrele de comerț italiene din jurul Mării Negre se stingeau.

Sub aceste grandioase schimbări geopolitice, pe măsură ce bucați mari de teritoriu se schimbau de la o mare putere la alta prin bătălii decisive sau succesiuni la tron, viața pescarilor, a negustorilor, a țăranilor și a nomazilor a continuat de la un anotimp la altul. O armată în marș distrugea recoltele. Lăcustele mâncau ceea ce rămânea neatins. Vitele nu mai fătau, iar mieii de primăvară veneau mai devreme decât de obicei. Sosirea corăbiilor care navigau sub pavilioane necunoscute semnală o imponderabilă schimbare dincolo de mare. Sensibila calitate locală a Odessei era prefigurată în destinul celui mai vechi și adevărat strămoș al ei, o mică aşezare bătută de vânturi situată în locul de întâlnire al imperiilor rivale.

Înainte de a deveni Odessa, Hadjibey era un sat îndepărtat situat pe înălțimile care dădeau către Marea Neagră. Originile sale sunt obscure, dar folclorul local susținea că a fost întemeiat de către o căpetenie tătară eponimă, Hadji I Giray. Căutând sprijin împotriva rivalilor din interior și a incursiunilor nomade, se spune că Hadjibey a cedat o porțiune din teritoriile sale apusene Marelui Ducat al Lituaniei, un centru de putere militar și politic ale cărui pământuri se întindeau pe o mare parte din Lituanie, Belarus și vestul Ucrainei din ziua de azi. Satul Hadjibey a intrat din punct de vedere nominal în domeniul lituanian, dar în practică viața a continuat ca de obicei. Sătenii tătari își pășteau vitele, se luptau cu rivalii pentru terenurile

de păsunat și făceau schimb de animale domestice și de grâne cu popoarele aflate mai în interiorul șcasului, de la îndepărtații polonezi și lituanieni la mai apropiatii moldoveni.¹²

Dacă lituanienii constituau forța dominantă la începutul secolului al XV-lea, atunci când un loc denumit Hadjibey apare pentru prima oară în sursele scrise, un secol mai târziu o nouă configurație de influențe apără rapid venind dinspre sud. Otomanii musulmani creaseră un imperiu vorace după cucerirea tronului bizantin de la Constantinopol din 1453. Inițial o grupare de triburi aliate vorbitoare de limbi turcice care migraseră cu mult timp înainte din Asia Centrală, otomanii au cucerit treptat sau au asimilat panoplia de comunități creștine, de sate vorbitoare de limbă greacă și de păstori migranți care trăiseră la marginea Imperiului Bizantin. În fruntea lor se afla sultanul, un titlu dinastic purtat de conducătorii care descindeau din Osman I în anii 1290 – o căpetenie de la care este derivat numele de „otoman”. Deși islamic în miezul său, statul otoman evoluă ca un imperiu în cel mai adevărat sens al termenului: o colecție de popoare și de teritorii adunate laolaltă în manieră informală de către un conducător politic omniprezent și guvernate de o imensă mașinărie de impozite, tribut și război.

La momentul în care otomanii mărșăluiau către Constantinopol, Imperiul Bizantin aproape că se dizolvase de la sine. De-a lungul veacurilor, el devenise o carcasă fantomatică a glorioasei Rome răsăritene din veacurile trecute. Armatele otomane își petrecuseră deja multe veri în marș de-a lungul Europei sud-estice, trecând pe lângă capitala imperială și punând presiune asupra regilor și principilor creștini din Balcani, din Serbia până în Moldova. Dar prin anii 1520, Constantinopolul fiind supus, sultanul otoman a fost în stare să dobândească deplina aprobare a marilor puteri din regiune, care promiteau fidelitate în schimbul recunoașterii autoritatii lor în propriile teritorii. Tărmurile Mării Negre se aflau acum sub suzeranitate otomană, chiar dacă sultanul deseori trebuia să conducă în mod indirect prin importante persoane locale. Pentru că vasele de război otomane controlau accesul către Mediterana prin Bosfor și strâmtoarea Dardanele, Marea Neagră constituia domeniul acvatic al celui mai mare imperiu islamic din lume.

Sătenii din locuri precum Hadjibey, fie că știau, fie că nu, erau acum supuși otomanii. Totuși, aceste știri nu îi convingeau întotdeauna pe localnici.¹² Pirații din nordul Mării Negre vizau în mod frecvent corăbiile otomane și câteodată amenințau Constantinopolul. Acești jefuitori se iveau din societatea de frontieră care definea zonele de graniță ale imperiului de pe țărmul mării – un amestec de polono-lituanieni sau de țărani moscoviți, musulmani locali și păstori nomazi, dintre care unii se contopeau în comunități distincte cărora li se dădea numele generic de „cazaci”. Grupurile de cazaci și-au făcut apariția la jumătatea secolului al XVI-lea în calitate de putere-cheie la intersecția autorității polono-lituaniene cu cea otomană, oferindu-și serviciile ca pirați – termenul de „cazac” derivă, probabil, din *kazak*, un cuvânt turcic care înseamnă „om liber” – suveranului putea plăti cel mai mult. Cu toate că niște resurse de trai substanțiale provineau din piraterie și jafuri, cazacii erau un adevărat neam de graniță cu activități multiple, făcând agricultură, crescând animale și pescuind în șesurile înverzite și în estuarele Niprului și ale altor râuri.

Inginerul artilerist francez Guillaume de Beauplan, care a fost martorul incursiunilor cazace în secolul al XVII-lea, a lăsat o descriere expresivă a cazacilor și a existenței lor pe apă, descriindu-i nu ca pe legendarii călăreți care vor devini în cele din urmă, ci mai degrabă ca marinari capabili și cutezători, conducând mici ambarcațiuni fluviale, care puteau fi echipeate suplimentar pentru călătoriile pe mare. Așa după cum scria el în lucrarea sa *Descrierea Ucrainei*:

Numărul lor se apropiе acum de 120 000 de bărbați, instruiți cu toții pentru război, și gata să răspundă în mai puțin de o săptămână celei mai neînsemnate porunci de a-l sluji pe rege [le polonez]. Aceștia sunt cei care deseori, [de fapt] aproape în fiecare an, jefuiesc în Marea Neagră, spre marea pagubă a turcilor. De multe ori ei au prădat Crimeea, care aparține tătarilor, au pustiat Anatolia, au devastat Trebizonul, și s-au aventurat până la gurile Mării Negre [Bosfor], la trei legehe de Constantinopol, unde au făcut stricăciuni peste tot cu fier și foc, întorcându-se acasă cu multe prăzi și un număr de sclavi, de obicei copii, pe care îi țin pentru a-i sluji sau îi dau în dar stăpânilor din patria lor.¹³

Așa după cum ilustrau incursiunile cazacilor, în secolul al XVII-lea cel puțin, otomanii aveau puțin control la nord de Marea Neagră, cu excepție în vreme de război, când trupele puteau năvăli asupra satelor spre a părjoli recolte sau spre a rechiziționa animale. Chiar și atunci, otomanii depindeau de o rețea de relații alcătuite din tratate, tribut și vasalitate cu suveranii creștini, precum și cu tătarii musulmani din Crimeea. Înțelegerile erau când încălcate, când respectate. Controlul lipsit de constanță al Constantinopolului asupra țărmului nordic a durat până când o altă putere imperială, Rusia, s-a deplasat înspre sud spre a contesta hegemonia noțională a sultanului. Bogățiile mării și ale teritoriilor din interior – inclusiv grâne, oi, vite și lemn – constituisează vreme de secole un indemn pentru rivalii imperiali. Dar marea oferea de asemenea două lucruri pe care le doreau în mod deosebit rușii: porturi lipsite de gheață în cea mai mare parte a iernii și acces potențial la Mediterana.

Sub Petru cel Mare, Rusia a lansat o serie de ofensive împotriva musulmanilor și a clientilor lor. Cea mai mare parte a expedițiilor sudice, în anii 1690 și 1710, n-au avut vreun rezultat notabil. Dar unul dintre urmașii lui, Ecaterina cea Mare, a fost capabilă să combine cutezanță strategică, inovația tehnologică și diplomația atentă spre a prezenta o provocare susținută la adresa otomanilor și a tătarilor din Crimeea, o rămășiță a Hoardei de Aur cu baza în peninsula Crimeea și care exercitau o anume influență de-a lungul țărmului nordic al Mării Negre.

Într-o serie de campanii militare din 1768 până în 1774, Ecaterina împinge îndărăt armatele otomane și asigură căștigurile teritoriale care au făcut din Imperiul Rus o nouă putere a Mării Negre. Împărăteasa preluă controlul asupra vechilor fortărețe otomane de la Kinburn, Yenikale și Kerci, puncte de strangulare vitale care controlau accesul la râurile Nipru și Bug, precum și Marea de Azov cea puțin adâncă și plină de pești. Conform clauzelor tratatului de pace cu Constantinopolul, tătarii din Crimeea au fost proclamați independenți de autoritatea otomană, deși li se permitea să-l recunoască pe sultan drept calif, sau conducătorul spiritual pământean al tuturor musulmanilor. Vaselor sub pavilion rusesc li se permitea să intre în Marea Neagră din Mediterană, un avantaj esențial pentru comerțul din teritoriile rusești aflate în nordul mării.